

А.С.Васілеўская

Рэспубліка Беларусь, Мінск, УА “БДПУ імя Максіма Танка”

МЕТАФАРЫЧНАЕ ЗНАЧЭННЕ НАЗВАЎ ПОР ГОДА Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ЗАГАЛОЎКАЎ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЫ)

Падзел года на чатыры пары – адзін з самых старажытных спосабаў упарадкавання часу. Цыклічнасць змен вясны, лета, восені і зімы цесна звязана са штодзённым рухам сонца і чатырма фазамі месяца. У міфалагічных сістэмах народаў свету падзел года на чатыры сезоны разглядаецца як вельмі важны крок ва ўстанаўленні гармоніі, парадку, і парушэнне гэтага парадку прыводзіць да хаосу (прыгадаем вядомую казку пра дванаццаць месяцаў).

Пра важнасць падзелу года на сезоны сведчыць і той факт, што поры года маюць багатую сімваліку і суадноснасць з колерамі, часткамі цела чалавека, бакамі свету, стыхіямі, гукамі, знакамі задзяка, асноўнымі стыхіямі і інш. Універсальным з’яўляецца і атаясамліванне пор года з узростамі чалавечага жыцця. Гэта выразна адчуваецца ў пераносных значэннях назоўнікаў *восень, вясна, зіма, лета*, з якімі словы ўжываюцца ў розных індаеўрапейскіх мовах.

Чатыры пары года суадносіліся з нараджэннем (вясна), ростам (лета), старасцю (восень) і смерцю (зіма) чалавека. Аднак аналіз семантыкі назоўнікаў у сістэме сучасных індаеўрапейскіх моў паказвае, што далёка не ўсе лексемы захавалі гэтую суадноснасць. У тлумачальных слоўніках беларускай, рускай і італьянскай моў фіксуецца пераноснае значэнне слова *вясна (primavera)*: ‘пра светлую радасную пару жыцця; маладосць’, ‘молодость, расцвет жизни’, ‘periodo in cui qlco. inizia, nella speranza e nel fervore generali’ (перыяд пачатку, надзеі і энтузіязму). У некаторых мовах з пераносным значэннем ужываецца і слова *восень*: у рускай мове ‘приближающийся конец жизни, увядание чувств’, у італьянскай *autunno* ‘fase matura della vita, che precede l’età anziana’ (сталая фаза жыцця, якая папярэднічае старасці), у англійскай *autumn* ‘the period of finest development, perfection, or beauty previous to any decline’ (перыяд вышэйшага развіцця, удасканалення перад спадам). У польскай мове бытуюць перыфразы *jesień życia* і *wiosna życia*.

Як бачым, суадноснасць пор года з этапамі чалавечага жыцця зафіксавалася ў сучасных мовах толькі ў слоў *вясна* і *восень*. Такія метафары можна назваць базавымі, канцэптуальнымі. Цікавы матэрыял для разумення таго, як трансфармаваліся ў мове старажытныя вераванні,

даюць паэтычныя метафары, якія нярэдка генетычна звязаны з міфам і з'яўляюцца адлюстраваннем працэсу развіцця мыслення. Для правядзення такога аналізу мы абралі загалюўкі пражайтных твораў беларускіх пісьменнікаў. Унікальнасць загалюўка заключаецца ў тым, што семантыка назвы фарміруецца ў свядомасці чытача з пазіцыі яго ўяўлення пра цэласнасць усяго тэксту. Пасля прачытання тэксту семантыка загалюўка пашыраецца, адбываецца прырашчэнне сэнсу, “на обычную абрэвіатурнасць заглавия наслаивается уплотненность значений” [3, 195].

Мы прааналізавалі 14 назваў пражайтных твораў беларускіх пісьменнікаў, у якіх ужываюцца назвы пор года. Часцей за ўсё (у 8 загалюўках) ужываецца слова **вясна** (“Далёка да вясны” У.Арлова, “Вясна” М.Гарэцкага і Лукаша Калюгі, “Вясна была” М.Гроднева, “Пела вясна” М.Зарэцкага, “У снягах драмае вясна” У.Караткевіча, “Холад на пачатку вясны” А.Кудраўца, “Непаўторная вясна” І.Шамякіна). Па 2 разы сустракаюцца ў загалюўках назвы іншых пор года: **лета** (“Канец бабінага лета” А.Асіпенкі, “Асенняе лета” Г.Далідовіча), **восень** (“Восень і радасць” Кузьмы Чорнага, “Дзень ранняе восені” В.Адамчыка), **зіма** (“Зіма” М.Гарэцкага, “Снежныя зімы” І.Шамякіна).

Як паказвае аналіз загалюўкаў, словы, вынесеныя ў назву, набываюць значэнне, адрознае ад зафіксаванага ў слоўніку, аднак прырашчэнне сэнсу адбываецца ў межах базавай метафары.

Агульнамоўнае значэнне слова **вясна** ‘пра светлую радасную пару жыцця; маладосць’ рэалізуецца ў назвах аповесці І.Шамякіна “Непаўторная вясна” і апавядання М.Гроднева “Вясна была”. Творы тэматычна звязаныя паміж сабой: іх асноўная тэма – першае каханне, першыя сур’ёзныя пачуцці маладых людзей. Для герояў аповесці І.Шамякіна першае каханне было шчаслівым. Для героя апавядання М.Гроднева яно засталася няспраўджанай недасяжнай марай, пра якую ўспамінае немалады ўжо чалавек. Гэтая незваротнасць у загалюўку падкрэсліваецца ўжываннем дзеяслова **быць** у прошлым часе. Такім чынам, на агульнамоўнае значэнне слова **вясна** наслоіваецца дадатковая семантыка ‘час кахання’.

У большасці загалюўкаў пражайтных твораў значэнне слова **вясна** выходзіць за межы індывідуальных адносін і пачуццяў, а назоўнік выкарыстоўваецца для апісання грамадскіх падзей. Такое развіццё значэння лексемы мы бачым у творах пачатку ХХ ст. – “Вясна” М.Гарэцкага, “Пела вясна” М.Зарэцкага, “Вясна” Лукаша Калюгі. Тры творы яднае аптымістычная танальнасць і жыццярадаснасць, звязаная з прыходам вясны: *Пела вясна... У шоламе гучным раз’юшаных павадак гімнам расла, расцвітала магутная свежая сіла* [5, с. 288]; *Гэй, вясна, вясна! Гудзе вясна рана-рана, у цёмныя досвіткі* [2, с. 130]; *Вясна ідзе.*

Гудзе і пераліваецца маленькая ручайка, перабягаючы пад невялічкім мастком дарогу [6, с. 299]. Як правіла, у адзначаных творах слова **вясна** ўжываецца з прамым значэннем ‘пара года паміж летам і зімой’, аднак у падтэксте рэалізуецца пераноснае значэнне назоўніка ‘светлая радасная пара жыцця’.

У творах пісьменнікаў другой паловы ХХ ст. аптымізм гучыць прыглушана, а вера і ўпэўненасць змяняюцца надзеяй і спадзяваннем. Гэта мы назіраем у назве аповесці У.Караткевіча “*У снягах драмае вясна*”, дзе асноўны акцэнт прыпадае на нелітаратурную форму дзеяслова 3-й асобы – **драмае**, у загалёўку апавядання У.Арлова “*Далёка да вясны*”, дзе выкарыстана прыслоўе **далёка**, у загалёўку “*Холад на пачатку вясны*” А.Кудраўца, дзе аддаленасць здзяйснення мары падкрэслена словам **холад**.

Такім чынам, у загалёўках твораў беларускай прозы назоўнік **вясна** рэалізуе тры значэнні: ‘час маладосці і кахання’, ‘светлая радасная пара жыцця’, ‘час надзей і спадзяванняў’.

Слова **лета** зафіксавана намі ў назвах двух твораў – апавядання Г.Далідовіча “*Асенняе лета*” і аповесці А.Асіпенкі “*Канец бабінага лета*”. Адзначым, што творы вельмі блізкія тэматычна. Па-першае, іх збліжаюць гераіні – жанчыны (40 і 50 гадоў), не вельмі шчаслівыя пры знешняй уладкаванасці жыцця. Па-другое, час дзеяння – першыя дні восені, якія традыцыйна называюцца **бабіным летам** ‘ранняя восень з яснымі цёплымі днямі’. Г.Далідовіч для абазначэння гэтага часу ўжывае аксюмаран **асенняе лета**: *Бывае такая нядоўгая, але вельмі прыкметная пара на дварэ – асенняе лета. Стаіць яно на пачатку верасня, калі яшчэ не паслабела святло, не паспела астудзіцца наветра і трымае летняе цяпло зямля* [4, с. 262]. І Вольга Пятроўна (гераіня апавядання Г.Далідовіча), і Марыя (гераіня А.Асіпенкі) перажываюць няпросты перыяд у сваім жыцці: яны адчуваюць, што не ўсе мары і спадзяванні рэалізаваліся, аднак паступова надыходзіць старасць, і многія з гэтых мар так і застаюцца няспраўджанымі. Такім чынам, у адзначаных творах слова **лета** абазначае перыяд сталасці, паступовага замірання жыцця.

А слова **восень** у назвах апавяданняў В.Адамчыка і Кузьмы Чорнага набывае станоўчыя канатацыі. Экспрэсіўная замалёўка “*Восень і радасць*” Кузьмы Чорнага, якая мае падзагалавак “Настроі”, перадае цэлую гаму пачуццяў – ад змрочнага ў пачатку да радаснага і светлага ў канцы: *З яшчэ нядаўніх часоў свайго маленства я памятую хмурную восень. Плакалі вятры ў туманных лагчынах і разносілі па вільготнай зямлі глыбокія зыкі родных лясоў ды вострыя песні высахшых меж* [7, с.169]. Восень – гэта адчуванне адыходу, аднак гэта і надзея на адраджэнне: “*Хутчэй жа выплаквайце свае апошнія слёзы, каб нават і след іх не схмурыў новай радасці – што расце, што ўзнялася, што ўжо красаваць пачынае...*” [7, с.

171]. Светлымі фарбамі малююцца ў апавяданні В.Адамчыка “*Дзень ранняе восені*” няпростыя ўзаемаадносіны бацькі і пазашлюбнага сына. І ў апошніх сказах твора гучыць спадзяванне на шчаслівы фінал гэтай гісторыі: *Яны ішлі туды, бацька і сын. На іх ніхто не глядзеў: усё было чалавечае – дзень, сонца, ранняя восень і характэрнае нядзелі* [1, с. 439]. Такім чынам, можна меркаваць, што слова **восень** у падтэксте твораў рэалізуе значэнне ‘надзея на адраджэнне, аднаўленне жыцця’.

Зіма у міфалагічных уяўленнях асацыявалася са сном, сканчэннем жыцця, смерцю. Гэтая змрочнасць самай халоднай пары года адлюстравалася ў апавяданні М.Гарэцкага “*Зіма*”: *І няможна было даць веры, што ёсць нешта, апроч зімы, што зіма скончыцца* [2, с. 162]. У рамане І.Шамякіна “*Снежныя зімы*” **зіма** – час старасці, падвядзення пэўных вынікаў. Аднак (і гэта выразна гучыць у абодвух аўтараў) **зіма** – абавязковая ўмова абнаўлення, з’яўлення новага жыцця: *Так, паціху, поволі, спакваля пачынаецца зімовы будні дзень. Ну, нічога: блізка масленка!* [2, с. 171]; *Люблю такую зіму – снежную. Усё навокал – быццам толькі на свет з’явілася ці аднавілася* [8, с. 334].

Такім чынам, у загалюках беларускіх праявітых твораў словы **вясна, лета, восень і зіма** набываюць дадатковыя сэнсавыя прырашчэнні, прычым развіццё семантыкі назоўнікаў адбываецца ў рэчышчы базавай метафары **поры года – жыццё чалавека**. Нярэдка словы ў кантэксце мастацкага твора набываюць значэнне, зафіксаванае слоўнікамі іншых індаеўрапейскіх моў, што характэрна ў першую чаргу для ўжывання назоўніка **вясна**.

Спіс літаратуры

1. Адамчык, В. Выбраныя творы: у 3 т. / В.Адамчык. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1995. – Т. 1. – 479 с.
2. Гарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. / М.Гарэцкі. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1. – 446 с.
3. Григорьев, В.П. Поэтика слова / В.П. Григорьев. – М.: Наука, 1979. – 343 с.
4. Далідовіч, Г. Цяпло на першацвет / Г.Далідовіч. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1976. – 242 с.
5. Зарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. / М.Зарэцкі. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1989. – Т. 1. – 526 с.
6. Калюга, Л. Творы / Л.Калюга. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1992. – 607 с.
7. Чорны, К. Збор твораў: у 6 т. / К.Чорны. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1. – 431 с.
8. Шамякін, І. Збор твораў: у 6 т. / І.Шамякін. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1979. – Т. 3. – 608 с.